

BOLALARGA NISBATAN ZO‘RAVONLIK OQIBATLARI*Jumaniyozova Shoirra Po'latovna**Xorazm viloyat Qo'shko'pir tuman 4-AFCHO'M amaliyotchi psixolog*

Annotasiya: Zo'ravonlik oqibatlaridagi eng og'ir psixologik travmalardan biridir. Bolaga nisbatan zo'ravonlik oqibatlarini o'z vaqtida va to'g'ri tashxislash samarali terapevtik aralashuvning zaruriy shartidir, shuning uchun mutaxassislar ularning ixtiyorida bo'lishi kerak. Travmatik hodisalarni boshdan kechirgan bolalarning psixologik xususiyatlarini o'rganishning dolzarb usullardir. Shunday qilib, zo'ravonlikni boshdan kechirgan bolalarning psixologik xususiyatlarini o'rganish va travmatik tajribalar oqibatlarini baholash usullarini ishlab chiqish ushbu bolalarni psixologik rehabilitatsiya qilish uchun juda dolzarbdir.

Kalit so'zlar: jismoniy zo'ravonlik, psixologik zo'ravonlik, jinsiy zo'ravonlik, stress, ishonchsizlik, depressiya, o'zini past baxolash, jismoniy va ruhiy salomatlik.

Mahalliy va xorijiy statistika shuni ko'rsatadiki, bolalar, kattalarga qaraganda ko'proq zo'ravonlik qurboni bo'lishadi. Har qanday zo'ravonlik qilish bolaning rivojlanishining barcha jabhalariga ta'sir qiladi. Zo'ravonlik qilish jismoniy va ruhiy salomatlikka, ruhiyatga va jamiyatdagi munosabatlarga ta'sir qiladi. Maqolamizda bola uchun chuqur psixologik oqibatlarga olib keladigan oiladagi zo'ravonlikning eng keng tarqalgan shakllarini oqibatlarini ko'rib chiqamiz.

Psixologik, jismoniy va jinsiy zo'ravonlikning oqibatlari turli alomatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Biroq, ular orasida o'xshash reaksiyalar ham mavjud:

1. Travmatik stress reaksiyalari.

Qo'rquv va tashvish holatlari bu bolalarda zo'ravonlik travmasiga darhol va kechiktirilgan reaksiya sifatida rivojlanadigan alomatlardan biridir. Ikkinchisiga uyqu buzilishi (bezovta uyqu, uyqusizlik), yomon ishtaxa, psixosomatik shikoyatlar va haddan tashqari tashvish kiradi. Qo'rquv ko'pincha umumlashtirilgan xarakterga ega, ya'ni nafaqat zo'ravonlikka taalluqli, balki ota-onalarga va boshqa kattalarga nisbatan extiyotkor munosabatda yoki qochishda namoyon bo'ladi. Ba'zi jabrlanganlar travmatik hodisani qayta talqin qilish va qayta ko'rib chiqish, jismoniy yoki jinsiy zo'ravonlik bilan bog'liq vaziyatlardan qochish, haddan tashqari ko'p uyg'onish, dahshatli tushlar va og'riqli sezuvchanlik bilan bog'liq travmadan keyingi stress buzilishini ko'rsatishi mumkin. Bundan tashqari, tajovuzkor xotiralar, ko'pincha shafqatsiz va zo'ravonlik voqealari haqida takrorlanadigan dahshatli tushlar, ular uxlab qolishdan qo'rqishadi.

2. Gumon va ishonchsizlik.

Bolalar ahmoq, xunuk, hech narsaga qodir emasligiga va faqat o'ziga nisbatan yomon munosabatda bo'lishga loyiq ekaniga ishonch bilan o'sadi. Doimo o'zidan kamchiliklar axtaradi. Shuningdek, ular boshqa odamlarga ishonmaydilar, ularni ishonchli, himoya qilishga qodir deb hisoblamaydilar. Ular o'zlarini himoyasiz his qilishdi.

3. Depressiya va o'z joniga qasd qilish harakati.

Zo'ravonlikni boshdan kechirgan bolalar orasida, hatto balog'at yoshida ham, depressiyaning yuqori chastotasi mavjud. Bu o'z-o'zini qabul qilmaslik, tushkunlik, sog'inish, yolg'izlik tuyg'usi, uyqu buzilishida namoyon qiladi. Kattaroq yoshda o'smirlar o'z joniga qasd qilishga urinishlari yoki o'z joniga qasd qilishlari mumkin.

4. Impulsiv xarakter.

Bunday bolalarning xatti-harakati ko'pincha uyda va maktabda buzg'unchi, sotsiumdan ajralish va yolg'izlik xolatlari kuzatiladi. Ular o'z tengdoshlari, aka-uka va opa-singillariga nisbatan tajovuzkorligi bilan ajralib turadi. Bolalarda xattoki uydan qochish xolatlarini ko'rish mumkin bo'ladi.

Bolalarni zo'ravonlikdan himoya qilishning umumiy chora-tadbirlari quyidagilardan iborat:

1. Qonunchilik hujjatlari, standartlar, davlat dasturlari, hududiy va boshqa dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish;

2. Oilalarini mustahkamlash va qo'llab quvvatlash, ota-onalik ko'nikmalarini rivojlantirish, bolalarda zo'ravonlik holatlariga qarshi hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish;

3. Bolalar uchun xavfsiz va zo'ravonlikdan xolis bo'lgan muhitni yaratishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;

4. Zo'ravonlikning sabablari hamda shart-sharoitlari bo'lgan omillarni tahlil qilish, o'rganish va bartaraf etish;

5. Aholi o'rtasida huquqiy targ'ibot olib borish;

6. Bolalarni o'z huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini to'g'risidagi, shuningdek himoya qilish kafolatlari haqidagi axborot bilan ta'minlash maqsadida axborot-ma'rifiy faoliyatni amalga oshirish;

7. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik holatlarining statistik hisobi va hisobotini yuritish, ularni davlat statistika organlariga taqdim etish hamda zo'ravonlik holatlarini oldini olish chora-tadbirlarini rejalashtirishda ulardan foydalanish;

8. Bolalarga nisbatan zo'ravonlik holatlarini aniqlash va himoya qilishning samarali huquqiy mexanizmlarini joriy etish;

9. Oybdorlarni qonunda belgilangan javobgarlikka tortish.

Quyidagilar zo'ravonlik xavfi ostida bo'lgan bolalar hisoblanadi:

1. yetim yoki ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lganlar;

2. hayoti yoki sog‘lig‘iga xavf tug‘diradigan yoxud ta‘minlash, tarbiyalash, ta‘lim berish va parvarishlash talablariga javob bermaydigan sharoitda bo‘lganlar;
3. ota-onasi yashash joyi bo‘yicha vaqtincha bo‘lmaganda yoki ularning otaonalik majburiyatini vaqtincha bajara olmasligi davrida vasiy yoki homiy tayinlanmaganlar;
4. nazoratsiz yoki qarovsiz qolganlar;
5. ijtimoiy jihatdan og‘ir ahvolda bo‘lganlar;
6. nogironligi bo‘lganlar, shu jumladan aqliy va jismoniy rivojlanishida muammolari bo‘lganlar;
7. otasi yoki onasi (ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar) ruhiy asab kasalliklari dispanseri yoxud narkologiya muassasalarida hisobda turganlar;
8. ikkala ota-onasiga yohud biriga (ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar) nisbatan qamoqqa olish ehtiyot chorasi yoki ozodlikdan mahrum qilish jazosi qo‘llanilganlar;
9. otasi yoki onasi (ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar) Jinoyat kodeksining 118–122–1, 125–1, 126, 126–1, 127, 127–1, 128, 128–1, 129, 130, 130–1, 131, 135, 148–1- moddalarida nazarda tutilgan jinoyatlarni va O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksining 188, 188–3 va 190-moddasida nazarda tutilgan huquqbuzarlikni sodir etganlar;
10. g‘ayriijtimoiy xatti-harakatlar sodir etganlar;
11. fohishalik bilan shug‘ullanayotganlar;
12. vakolatli organ tomonidan aniqlanadigan boshqa toifadagi bolalar.

Zo‘ravonlikka uchragan bolalar o‘zini past baholash va o‘z qobiliyatlarini namoyon qila olishmaydi. Ular doimo ongli ravishda muvaffaqiyatsizlikni kutishadi. Yangi ko‘nikmalarga ega bo‘lishda va muammolarni hal qilish zarurati paydo bo‘lganda bolani ishonchsizlik bezovta qiladi. Bolada hali ko‘nikmaga ega bo‘lmagan yangi vazifalar bilan bog‘liq bo‘lgan muvaffaqiyatsizlikning muqarrarligi qo‘rquv hissini keltirib chiqaradi. Muvaffaqiyatdan ko‘ra muvaffaqiyatsizlikni kutish uning mustaqil o‘rganish qobiliyatini kamroq namoyon qilishi, maktab muhitida kamroq faol bo‘lishiga va o‘zini isbotlashdan bosh tortishiga olib keladi. Zo‘ravonlik natijasida kelib chiqadigan turli kasalliklar. Rivojlanish va kognitiv faoliyatdagi buzilishlar. Agar bola yig‘lagani va baqirgani uchun ko‘pincha jazolangan bo‘lsa, bu bolalarda nutq va nutq funksiyalari buzilishi hamda bu funksiyalarni tormozlanish holatlari kuzatiladi. Shuning uchun bu bolalar ko‘pincha yaxshi gapirmaydilar. Ularning histuyg‘ularini tasvirlash uchun ishlatadigan so‘z boyligi juda kam. O‘z fikrini yetkazishda qiyinchiliklarga duch keladi. Stress holatida ular hissiy jihatdan yopiq bo‘lib qoladilar. Stress holatida ular hissiy jihatdan yopilib qoladilar. Ular va raqiblari o‘rtasida janjal kelib chiqqanda o‘zlarini qanday his qilganlarini tasvirlash so‘ralganda, ular buni qila olmaydilar yoki gapirish jarayonida juda hayajonlanishadi. Ulardan mojaroga olib

kelgan aniq sabablar va hodisalarni tasvirlash so'ralganda, ular o'zlarini ancha qulay his qilishadi.

Zo'ravonlikning turidan qat'i nazar, bolalar psixosomatik bo'lgan turli kasalliklarni boshdan kechirishlari mumkin: semirish yoki aksincha, oshqozon buzilishi tufayli to'satdan vazn yo'qotish. Ruhiy zo'ravonlik uchragan bola, ko'pincha teri toshmasi, allergik patologiya, oshqozon yarasi, pastki qorinda og'riqlar mavjud. Ko'pincha bolalarda duduqlanish, enurez (siydikni ushlab tura olmaslik), enkoprez (najasni ushlab tura olmaslik) kabi nevropsixi atrik kasalliklar rivojlanadi. Turli xil zo'ravonliklarga duchor bo'lgan bolalarning o'zlari g'azabni boshdan kechirishadi, bu ko'pincha zaif bolalarga: yosh bolalarga, hayvonlarga g'azabini ko'rsatadi. Ko'pincha ularning tajovuzkorligi o'yinda namoyon bo'ladi, ba'zida ularning g'azablanishlari aniq sababga ega emas. Ulardan ba'zilari, aksincha, haddan tashqari passiv, o'zini himoya qila olmaydi. Ikkala holatda ham, tengdoshlar bilan muloqot buziladi. Tashlab ketilgan, hissiy jihatdan mahrum bo'lgan bolalarda har qanday yo'l bilan o'zlariga e'tiborni jalb qilish istagi ba'zan o'zini bo'ysundiruvchi, noodatiy xatti-harakatlar shaklida namoyon qiladi. Jinsiy zo'ravonlikdan omon qolgan bolalar jinsiy aloqalar haqida yoshiga mos bilimlarga ega bo'lishadi, bu ularning xatti-harakatlarida, boshqa bolalar bilan o'yinlarda yoki o'yinchoqlarda namoyon bo'ladi. Hatto maktab yoshiga yetmagan va jinsiy zo'ravonlik qurboni bo'lgan yosh bolalar ham keyinchalik jinsiy zo'ravonlikning tashabbuskori bo'lib, ularga ko'plab ishtirokchilarni jalb qilishlari mumkin. Har qanday zo'ravonlikka uchragan bola o'zo'zini hurmat qilmaslik, o'zini past baholash, aybdorlik hissi, uyat tuyg'ularini boshdan kechiradi, u o'zining eng yomoni ekanligiga doimiy ishonadi. Natijada, bolaga boshqalarning hurmatiga erishish, muvaffaqiyat, tengdoshlar bilan muloqot qilish qiyin bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Фурманов И.А., Аладьин А.А., Фурманова Н.В. Психологическая особенности детей, лишенных родительского попечительства. – Мн.: Тесей, 1999. – 160 с.
2. Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И Жестокое обращение с детьми и- его последствия; // Жестокое обращение с детьми: сущность, причины, социальноправовая защита. Мн, 1993. Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi www.tadqiqotlar.uz 4-to'plam 1-son fevral 2024 332
3. Холл З. Последствия сексуальных и психологических травм детства// Психол. журнал, № 5. – т.13, 1992. – С.120-129.
4. Соколова Е.Т. Влияние на самооценку нарушений эмоциональных контактов между родителем и ребенком и формирование аномалий личности // Семья и формирование личности. М.: МПУ им. М.ВШомонова, 1981.